

Dietrich Scholze

Budyšin jako centrum kultury a zjawneho žiwjenja Serbow*

Sydlišćo Milčanow jako wuchadzišćo města

Lětstotki před přnim naspomnjenjom „civitas Budusin“ su słowjanscy sydlerjo z kmjena Milčanow na skale wysoko nad Sprjewju hrodzišćo natwarili. Tuto městno wyše broda, na kotrymž pozdžišo Budyski hród nastaj, je tuž jedne z najstaršich wobtwjerdzonych sydlišćow Sakskeje. „Sie gehört mit größter Wahrscheinlichkeit zu einer der 30 civitates, die uns der Bayrische Geograph für die erste Hälfte des 9. Jahrhunderts im Gau der Milzener überliefert hat.“¹ Dokładnje napřečo hłownemu hrodej, na džensnišim Hrodzišku, nańdžeštej so před 1000 lěty přawdžepodobnje hród k wobstražowanju dróhi a wopornišćo. Wurywanki z pózdnojłowjanskeje doby (11. lětstotk) su w 90tych lětych eksistencu jamowych domow we wokolinje hrodu wokročili, k přenjemu razej bu tež zažnosłowjanska keramika (ze 7./8. lětstotka) wotkryta.²

Po skrućenju wuchodofrankowsko-němskeho mócnarstwa wokoło 919 započal sakski kral Heinrich I. wot zapada Polobskich Słowjanow nadpadawać, kotřiž mějachu so k plaćenju tributow zawjazać. Bórze přewiny rjad kmjenow mjez Solawu, Modlu a Łobjom, 932 tež Milčanow a Łužičanow. Wot 929 da wón Mišnjanski hród natwaric, hdžež založi jeho syn Otto I. 968 biskopstwo. Traješe pak někotre lětdžesatki, přjedy hač bě něhdže 20 serbskich kmjenow swoju politisku njewotwisnosć doskónčnje zhubilo. Łužičenjo, přjedownicy Delnjoserbow, so 963 podćisnychu, Milčenjo, wobdželnicy wulkeho zběžka Słowjanow z lěta 983, wokoło 990. Runočasnje z wojskim dobywanjom postupowaše christianizowanje, kotrež bě – po dolhich rozestajenjach – w polobskosłowjanskim regionje hakle na kóncu 12. lětstotka zakónčene. Wot lěta 1293 přědowachu w Budyskej Pětrowej cyrkwi pječa serbsce.

Za čas knjejtwa Heinricha II., na spočatku 11. lětstotka, dóndže dla serbskich teritorijow ke konfliktej z mócnym wójwodu Polakow Bolesławom Chrobłym. Jeho nadběh dowjedže 1002 k mjenowanju města Budyšina přez Mjezyborskeho biskopa Thietmara. W Budyskim měrje lěta 1018 dósta Bolesław kraj Milčanow a Łužičanow jako leno. 1031 podćisny Konrad II. Pólsku, tak zo słušeše kraj Milska zaso do Mišnjanskeho markhrabinstwa. Karlheinz Blaschke je rozdžělnu přislušnosć w stawiznach Serbow w jednej sadze zjał: „Das im 10. und 11. Jahrhundert von Deutschen und Polen umstrittene Sorbenland um Bautzen wurde zum Land des Reiches, vom Kaiser 1158 an Böhmen verliehen, fiel 1253 an Brandenburg, wurde 1268 geteilt, kam 1319 bzw. 1329 wieder an Böhmen (...), wurde 1635 Kursachsen überlassen und 1815 zwischen Sachsen und Preußen geteilt, wobei der preußische

* Němskorěčna wersija tuteje stawizniskeje studije wuńdže w nalěcu 2002 w swjedženskim spisu „Von Budissin bis Bautzen. Beiträge zur Stadtgeschichte“, kiž wuda Budyski wyši měšćanosta składnostnje 1000-lětneho jubileja města w nakładnistwje Lusatia Verlag.

¹ Jurij Knebel: Bautzen/Budyšin – Von der Stammesburg zur Stadtsiedlung. W: Lětopis B 38 (1991), s. 67.

² Karin Sczech: Slawische Siedlungsfunde zu Füßen der Ortenburg in Bautzen. W: Wege durch zwei Jahrtausende. Bautzen 1999 (= Bautzener Land, z. 5), s. 34 sc.

sen und Preußen geteilt, wobei der preußische Anteil wieder mit Schlesien verbunden wurde.“³

Serbscy wobydlerjo Budyšina w srjedzowěku

Kmjenowa twjerdžizna nad přelamom Sprjewje přez Łužiske hory, kotraž tworješe srjedžišćo milčanskeho kraja, wobknježeše něhdy kónčinu mjez Čornym Halštrawom a Nisu. Hdyž so wot 11. lětstotka němscy kolonisaća w Budyšinje zasydlichu, storčichu woni hižo na serbskich rjemjeslnikow a wikowarjow. „Im Gegensatz zu anderen Oberlausitzer Städten war Bautzen nicht ausschließlich durch die bäuerliche Kolonisationsbewegung entstanden. Schon vor der Unterwerfung der Milzener (...) existierten auf dem Territorium der späteren Stadt Bautzen ein Schloß und ein mit Türmen und Mauern umgebener Handelsplatz der Milzener.“⁴ Byrnjež běchu w srjedzowěku 85–90 % Serbow na wsach žiwi, wuskutkowachu hubjene socialne a hospodarske wuměnjnja stajne připućowanje do městow. Příklad Budyšina pokazuje, zo přindžechu ludžo zwjetša z blišeje wokoliny a začahnychu husto do serbskeje štwórcy abo do předměstow. Kaž w druhich dźělach tak mjenowaneje Germania Slavica hraješe słowjanske wobydlerstwo tehdom lědma aktiwnu politisku rólu.

Budyšin běše w 11./12. lětstotku sydło němskeho zemjanskeho hrodu a duchowneho knjejstwa, zdobom pak bydlišćo němskich a serbskich měščanskich ratarjow, rjemjeslnikow, překupcow, služownych a wojakow. Mjena kaž „Serbska štwórc“, „Serbska hasa“, „Serbske wrota“ abo „Serbski kěrchow“ dopominaja na to, zo eksistowachu znutřka murjow kónčiny, kotraž běchu přewažnje wot Serbow wobydlene. Džělenje žiwjenskich sferow měješe tež němsko-serbskim rozestajenjam zadžěwać, přetož w prjedawšich lětstotkach zwuraznjachu so přeco zaso strachi, zo móhli Serbja njeměry wuwołać a Němcow zahnać. Diskriminowace rěčne zakazy – kotraž wšak z Budyšina abo Choćebuza znate njejsu – běchu z wobstatkom restriktiwnjeje politiky napřečo autochtomym kmjenam a na zjednotnjenje wotpowědnych teritorijow wusměrjene.

Kak wupadaše poměr mjez woběmaj narodnosćomaj w Budyšinje na kóncu srjedzowěka w ličbach? Na zakładze swójbných mjenow w dawkowych lisćinach je Jakob Wjacslawk wuličil, zo bydleše wokoło 1400 w měsće někak 2 000 Serbow, štož wotpowědowaše – při 5 335 wobydlerjach – podžělej wot wjace hač 35 %. „Dabei kommen auf die innere Stadt 517 Wenden oder 9,8 % und auf die äußere Stadt 1 392 oder 26 %. In der inneren Stadt war es besonders die ‘windische gasse’, welche einen großen Teil wendischer Haushaltungen aufzuweisen hatte, wonach ja auch die Gasse ihren noch heute bestehenden Namen erhielt.“⁵ Za lěto 1416 trochowaše Arnošt Muka na zakładze mjenow abo pochada 567 němskich a 260 serbskich wobsedźerjow domow.⁶ W sčě-

³ Karlheinz Blaschke: Zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Oberlausitz. W: Oberlausitzer Forschungen. Beiträge zur Landesgeschichte. Wud. Martin Reuther. Leipzig 1961, s. 60.

⁴ Peter Kunze: Die Sorben in der mittelalterlichen Stadt, dargestellt am Beispiel Bautzens. W: Vědecká pojednání/Wissenschaftliche Abhandlungen/Prace Naukowe II–2. Liberec 1996, s. 45.

⁵ Jakob Jatzwauk: Die Bevölkerungs- und Vermögensverhältnisse der Stadt Bautzen zu Anfang des 15. Jahrhunderts. Bautzen 1912, s. 61.

⁶ Ernst Muka: Serbske swójbne mjena města Budyšina z lěta 1416. W: Časopis Mačicy Serbskeje 53 (1900), s. 55 sč.

howacych lětstotkach spadowaše ličba Serbow tendencielnje, hačrunjež so – na př. za 18./19. lětstotk – tež fazy absolutneho přirosta zwěsćić dadža. W hamtskim ludličanju wuzna so 1849 sedmina wobydlerstwa k serbskemu pochadej, štož woznamjenješe 1 416 wot 9 924 ludži. „Tutón wuslědk je čím wobkedźbowanja hódniši, dokelž sta so zapisanje serbskeje narodnosće pod wuměnjenjemi, kotrež dyrbjachu kóždeho Serba hluboko ranić.“ Ze swojej kritiku pokaza Frido Mětsk 1956 na fakt, zo scěhowaše prašenje za „wendische Abkunft“ njeposrednje po tajkich kategorijach kaž „blind“ abo „blödsinnig“.⁷

Socialna struktura Serbow do lěta 1900

Kaž dokumenty dopokazuja, wjedžechu mnohe města wot 14. lětstotka sem aktiwnu politiku přećiwo svojim słowjanskim wobydlerjam, dokelž chcychu jich prawa a pozicije wobmjezować. Wosebje cechi žadachu husto „deutsche Art“ a škitachu so na tute wašnje před hrožacym přecuzbnjenjom. Hdžež pak běchu Serbja po ličbje sylni, so woni w cyłku zakitowachu. „Hdyž bě w serbskich hrodzišćowych sydlišćach a zažnych městach wot 9. hač do 11. lětstotka něhdže wosom do dźesać wšelakorych rjemjesłow, tak bě to wokoło lěta 1400 w Budyšinje hižo něšto dwanatkow přemysłowych wotnohow, mjez nimi wysoko wuwite, wot němskich a serbskich rjemjeslnikow reprezentowane złotnikarstwo.“⁸ K dwanaće złotnikarjam města słušeše tehdom na Bratrowskej resp. pozdžišo Lawskej hasy Serb z mjenom Jakub („Jacoff“), kiž bě nahladne bohatstwo nahromadził. Kaž w Choćebuzu abo we Łukowje wustupowachu tež w Budyskich cechach Serbja jako młynkojo, pjekarjo, rěznicy, hornčerjo, šewcojo, kožucharjo, garbarjo, sukelnicy a krawcojo.

Zo běše zdobyće byrgarskich prawow móžne, dopokazuje najstarši pomnik serbskeho pismowstwa: t. mj. Budyska přisaha, kotraž pochadza drje z časa po 1500. Tute holdowanje bu lěta 1875 w měščanskim archiwje po zběrce wopismow z lěta 1532 namakane. Budyšenjo serbskeje narodnosće slubichu po tutej formulě čěskim kralam swěru – a dopokazane je, zo bě to w habsburskej periodze mjez 1526 a 1612. Na jedneje stronje swědči přisaha wo sebjewědomju zamóžitych Serbow w zažnym nowowěku, na druhej stronje faluje w hornjoserbskej wersiji kóždy poki w rjemjeslnisku džělawosć měščanow, kiž bě w němskej wersiji z wašnjom; „čestne“ rjemjeslo móžeše so oficielnje jenož na bazy němskeje řeče wukonjeć.

Mnoho na to pokazuje, zo běchu na napjatósćach mjez patriciatom a rjemjeslnistwom tež Serbja wobdžěleni. „So befand sich beim Aufstand von 1405 unter den um ihre städtische, vom Landesherrn zugesicherte Gleichberechtigung kämpfenden Bautzener Handwerkern eine Reihe sorbischer Handwerker, darunter der Anführer des Aufstandes, der Älteste der Tuchmacherschaft, Pětr Pruzlica. Mit Verbannung und Hinrichtungen beantwortete der böhmische König im Jahre 1408 diese erste gemeinsame Aufstandsaktion deutscher und sorbischer Handwerker im Budissiner Lande.“⁹ Tež

⁷ Frido Mětsk: Narodnostne poměry w měsće Budyšinje a socialekonomiska struktura jeho serbskeho wobydlerstwa w započatku 19. lětstotka. W: Lětopis B 3 (1956), s. 87 sć.

⁸ Jan Brankač w: Stawizny Serbow. Zwj. 1: Wot spočatkow hač do lěta 1789. Budyšin 1977, s. 122.

⁹ Brankač w: Die Slawen in Deutschland. Ein Handbuch. Wud. Joachim Herrmann. Berlin 1985, s. 462 sć.

pisar Budyskeje měšćanskeje rady Pětr z Přišec, kiž chcyše 1429 husitow skradžu do města pušćić a kiž bu za to wotprawjeny, běše Serb.

Stawizniske žórła dadža spóznać, zo so wot 15. dosrjedź 18. lětstotka socialne položnje serbskich wobydlerjow w měsće čujomnje pohubjeńšowaše. Runočasnje pomjeńšowaše so jich podžěl na byrgarstwje. Hakle za druhu połojcu 18. lětstotka hodži so zaso róst serbskeho wobydlerstwa wobswědčić, štož pokazuje na hospodarsku konsolidaciju města. W sociologiskej analyzy za lěto 1810 je Frido Mětsk wobličil, zo docpě serbski podžěl w tutym času z 32 % skoro zaso staw lěta 1400: 416 z 1404 měšćanskich domjacnosćow wjedžeše so wot Serbow. Jich socialne rozworšowanje wšak rozeznawaše so chětro wot situacije pola Němcow: Serbja běchu pola nišich činitosćow (na př. pola najencow) nadreprezentowani, a tola bě so serbske maľobyrgarstwo etablěrowało. 33 % Serbow (k přirunowanju: 55 % Němcow) běchu rjemjeslnicy, 12,5 % (porno 7 %) běchu wot wikowanja žiwi.¹⁰

Jich podrjadowaneho položjenja dla njemějachu Serbja na spočatku industrializacije poľnje wuwitu socialnu strukturu. Falowachu džělačerjo, maľo Serbow běchu zastojnicy abo lěkarjo, wulkobyrgarstwo scyła njenasta. Siegmund Musiat je pak wuslědžił, zo bydleše wosebje w Budyšinje hižo wokoľo 1800 mnoho Serbow, kotřiž jako přede-wzaćeljo skutkowachu abo zjawne funkcije zastawachu. „Mögen es nun alteingesessene Bürger oder Neubürger gewesen sein – Sorben erwarben vor allem seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts beträchtlichen Wohlstand und gelangten zu angesehenen öffentlichen Ämtern. Viele Bürgerhäuser wurden von ihnen aufgekauft, weshalb 1776 Befürchtungen aufkamen, dass die deutsche Bürgerschaft gänzlich 'ausgekauft' werden könnte.“¹¹ W 19. lětstotku džeržachu měšćanscy Serbja nadpřerěznje wysoki podžěl (50 abo wjace %) na transportowym, hosćencarskim a wikowanskim přemysle. (Samo socialdemokratiski politikar Wilhelm Buck [serbsce Buk], 1920–1923 sakski ministerski prezident, pochadžeše ze swójby Budyskeho speditera.) Měšćanscy Serbja wobse-džachu mjeńše twornje, twarske a twarščiznowe zawody, čišćernje, młyny, piwarnje atd. Jich přitomosć w hospodarskim žiwjenju Hornjeje Łužicy dokumentowachu woni předewšěm přez nawěški w tydženiku „Serbske Nowiny“, kotrež – zaľožene 1842 w Budyšinje jako „Tydženska Nowina“ – wot 1854 pod tutym mjenom wuchadžachu. Něhdže wot 1750 eksistowaše z wěstosću serbske byrgarstwo, kiž bě pak asimilaciji sylnišo wustajene hać wjesny lud. Mjez měšćanskimi dobroćelemi serbskeho pochada běchu tak nahladni ludžo kaž Gregor Mättig (serbsce Matik) a Jan Pauli, po kotrymajž stej pomjenowanej džě dróze we wilowej štwórci wuchodneho předměsta.

Wutworjenje serbskeho pismowstwa

Serbja we Łužicomaj wobchowachu swoju maćernu řeč hać do započatka zaľno-byrgarskeho wuwica w 16. lětstotku, hdyž běchu so druge słowjanske kmjeny w srjedźnej a wuchodnej Němskej hižo asimilowali. Byrnjež Luther na to njemyslił, serbsćinu w cyrkwi naľožować, bu reformacija rozsudna za nastaće spisowneje řeče. Přěni přeložk Noweho zakonja do (delnjo)serbsćiny, kotryž zakonči 1548 Mikławš Jakubica w Ža-

¹⁰ Mětsk, op. cit., s. 72–90.

¹¹ Siegmund Musiat: Gab es im 19. Jahrhundert ein sorbisches Bürgertum? W: Nationale Minderheiten und staatliche Minderheitenpolitik in Deutschland im 19. Jahrhundert. Wud. Hans Henning Hahn a Peter Kunze. Berlin 1999, s. 146.

rowskim knjejstwje, so tehdom njewuda. Ale 1574 wuńdže přěnja (delnjo)serbska kniha. Běchu to ewangelske spěwarske z małym katechizmom, kotrež da Tšupčanski farar Albin Moller pola Michała Wolraba w Budyšinje čišćeć. Tu, nic w Delnjej Łužicy, namaka trěbne serbske pismiki. Dobře 20 lět pozdžišo, 1595, wuda Hodžijski duchowny Wjaclaw Warichius (serbsce Worjeh) pola Wolraba najstaršu hornjoserbsku knihu, tohorunja přeložk Lutheroweho katechizma. Kamjenski lěkar a botanikar Johannes Franke bě hižo lěto do toho do swojeho zapisa „Hortus Lusatae“ „etzliche Wendische Nahmen“ wšelakich rostlin přiwzał.

Z čěžkich časow Třicečilětnje wójny, hdyž běchu prócowanja tajkeho razu skoro njemóžne, je jenož jedna čišćana publikacija znata: Poršiski farar Hrjehor Martini wozjewi 1627 w Budyšinje na 48 stronach „Die sieben Buß-Psalmen des Königlichen Propheten Davids. Windisch und Deutsch“. Po tym zo docpěchu lužiske města na kóncu 17. lětstotka zaso přjedawšu ličbu wobydlerjow, rosćeše potřeba za serbskej duchownej cyrobu. Konkurencja mjez katolikami a protestantami wjedžeše po woběmaj stronomaj k ediciji nabožnych spisow. Mjez 1668 a 1728, hdyž podpěrowachu hornjolužiske krajne stawy wotpowědne aktiwity, wutwori so na zakładze Budyskeho dialekta hornjoserbska spisowna rěč. (Delnjoserbska nastawaše we 18. lětstotku w Choćebuskim wokrjesu.) Farar Michał Frencl z radneje wsy Budestecy sta so dzakowano přeložkej Noweho zakonja (wudaty 1706) z woprawdžitym založerjom hornjoserbskeho pismowstwa. W postrovnym słowje carjeje Pětrej I., składnostnje jeho wopyta 1697 w Sakskej, artikulowaše wón jako přěni Serb słowjanske sebjezrozumjenje.

Kónc lěta 1766 wuńdže w Lipsku w dwěmaj čislomaj přěni rukopisny časopis. Čišćany periodikum wudawašaj dwaj młodaj ewangelskaj teologaj hakle 1790 w Budyšinje; drje tež ze stracha před „francoskim bacilom“ zakazachu wyšnosće hnydom druhi zešiwk. Přěni poprawny časopis bu 1809–1812 Jana Bohuchwała Dejkowy měsačnik „Serbski powědar a kurěr“, kiž steješe w znamjenju rozswětlerskich idejow. Wuplód rozswětlerstwa je tež rjana literatura Serbow, za kotruž położy z Hrubočic pochadžacy Jurij Mjeń ze swojej dolhej basnju pod titlom „Serskeje rěče zamóženje a chwalba we rěčerskim kěrlišu“ (1767) zakład. Z wumělskim přikładom njebě Njeswačidlskemu fararjeje žadyn druhi hač němski basnik Friedrich Gottlieb Klopstock ze swójim bibliskim eposom „Der Messias“, z kotrymž bě tehdom němsku rěč wobohačil.

Serbska kultura wot „narodneho wozrodźenja“ hač do přěnjeje swětoweje wójny

Na proze k 19. lětstotkej rěčeše něhdze 250 000 ludźi serbsce, z kotrychž slušachu 80 % k Sakskej. 10 % z tych poslednich běchu w katolskej serbskej kónčinje mjez Budyšinom, Kamjencom a Wojerecami doma. Z wuslědkom Wienskeho kongresa, z kotrymž so Europa po Napoleoniskich wójnach 1815 znowa rjadowaše, připadnyštej cyła Delnja a sewjerowuchodna Hornja Łužica Pruskej. Z njeněmskimi mjeńšinami wobchadžachu tam zwjetša kručišo hač w młodym sakskim kralestwje. Tohodla rozwiwaše so předewšěm w a wokoło Budyšina wony mnohoworštowy proces etniskeje stabilizacije, kotryž – w analogiji k wuchodo- a južnoeuropskim ludam – jako „narodne wozrodźenje“ płáci. Najebać to bě wón pola Serbow skerje „wotućenje“. Z tym započa so zdobom wutworjenje narodneho wědomja kaž tež byrgarskeje kultury.

Serbske narodne wozrodźenje w přěnjeje połojcy 19. lětstotka bě inspirowane wot idejow němskeho rozswětlerstwa a francoskeje rewolucije. W jeje zažnej fazy před

1840 rosčechu wšelakore rěčne a kulturne aktiwity, wliwy měješe nimo toho słowjanska romantika. Basnik Handrij Zejler ze Słoneje Boršće, stipendiat katolskeho biskopa Franca Jurja Loka a pozdžiši farar we Łazu, bu „praotec lužickosrbské poezie“ (Adolf Černý), jeho wobšěrne tworjenje wotewri puć modernej serbskej literaturje. Wjeršk epochi tworjachu štyrcete lěta, tak mjenowany předměrc, hdyž so tohorunja narodne a politiske hibanje rozšěrješe. W Sakskej wobroći so 5 000 „wjednikow hospodarstwow“, kotrež zastupowachu skoro 40 000 Serbow, z peticiju za runoprawosć na kralowske knježerstwo. W Budyšinje založi so 1839 serbske gymnazialne towarstwo, 1845 wotmě so w „Třělerni“ přěni centralny spěwanski swjedžen za cyłe wobydlerstwo. Nakładnik a publicist Jan Arnošt Smoler položi ze swojej zběrku „Pjesnički hornych a delnych Łužiskich Serbow“ (Grimma 1841/43) zakład za serbsku ludowědu; w Lipsku wuwučowaše Jan Pětr Jordan nětko tež serbšćinu na uniwersiće. W Budyskim wulětnym lokalu „K winicy“ bě jedyn z najwážnišich podawkow w aprylu 1847 doskónčne založenje wědomostno-kulturneje towaršnosće „Maćicy Serbskeje“, kotraž wobzamkny a zahaji wudawanje spisow wo rěči, stawiznach a kulturje Serbow.

Tute zjednoćenstwo serbskeje inteligency, kotremuž so 1880 delnjoserbski wotrjad w Choćebuzu přidruži, je sej na wšěch polach serbowědy wusahowace zaslužby zdo bylo. Rozrjadowane do sekcijow, nawjedowaše a spěchowaše sorabistiske iniciatiwy hač do druheje swětoweje wójny. „Časopis Maćicy Serbskeje“, wot kotrehož wuńdže do 1937 w cyłku 170 zešiwkow, woznamjenja jónkróćny fundus za multidisciplinarne slědženja. Čłonojo Maćicy, kotřiž hajachu kontakty wosebje do słowjanskeho wukraja, zastupowachu zwjetša „kraloswěrne“, konserwatiwne politiske pozicije. Lěta 1941 wot nacionalsocialistow oficielnje wuswojena, přěndže Maćica Serbska po krótkej reaktiwizaciji 1949 do Domowiny.

Ze založenjom Maćicy Serbskeje bě so Budyšin definitiwnje z organizatoriskim srjedzišćom serbskeho narodneho hibanja stał. Wottud prošeše Smoler wjednika demokratiskeje lěwicy w Frankfurtskej Narodnej zhromadźiznje lěta 1848, Roberta Bluma, „zo by so chcył zasadźeć za přiwzaće postajenjow do wustawy, kotrež bychu prawa ‘słowjanskich wobydlerjow w Němskej’ zaručili“.¹² Na hłownej zhromadźiznje Maćicy přednjesechu 1861 namjet, w Budyšinje towarstwowy dom natwarić. 1873 kupi Smoler stare twarjenje z kólnju při Lawskich hrjebjach, na dworje zahaji dvě lěće pozdžišo serbska čišćernja swoje džěło. Trěbne pjenježne dary dochadźachu sčasami jara pomału, tak zo móžeše so hakle 1897, k 50. jubilejej Maćicy Serbskeje, zakładny kamjeń za 350 000 hriwnow drohi, naročny nowotwar položiť. Wo poswjećenju dnja 26. septembra 1904 rozprawješe farar, basnik a publicist Jakub Bart-Ćišinski: „Tak rjec z wutroby města Budyšina zběha so Serbski dom wulki a wysoki a krasny k módrym njebjesam jako kralowski hród (...)“¹³ Wotrowski farar Jakub Herman a w Freibergu skutkowacy gymnazialny profesor Arnošt Muka pomjenowaštaj so jako čestnaj čłonaj towaršnosće, dokelž běštaj najwjetše přinoški k twarej dariłoj. Budyski wyši měšćanosta dr. Kaeubler wupraji wědomostnemu towarstwu swoje připóznaće a přeješe jemu, zo by stajnje k lěpšemu Łužicy džělało. Nahladny kompleks twarjenjow hospodowaše biblioteku a muzej Maćicy Serbskeje, čišćernju, kniharnju, banku, žurlu, kofejownju a wjacore funkiske rumnosće kaž tež bydlenja. 41 lět po swjatočnym přepodaću, dokładnje 22. apryla 1945, bu stary Maćičny dom wopor strategiskeho zapalerstwa w „twjerdźiznje

¹² Jan Šořta w: Stawizny Serbow. Zwj. 2: Wot 1789 do 1917. Budyšin 1975, s. 107.

¹³ Jakub Čišinski: Budyske swjatočnosće při wotewrjenju Serbskeho domu 26. septembra. W: Łužica 23 (1904) 7–8, s. 25.

Budyšin“ a zdobom bomboweho nalěta. Jako Serbski dom přepodachu jón 1956 při Póstowym naměšće znowa zjawnosći. Wobě twarjeni běštej kóžde w swojim času srjedžišćo serbskeje kultury a serbskeho towaršliwego žiwjenja w měsće.

Zo bychu so za swoju rěč a tradiciju skutkownje zasadźili, trjebachu młodži Serbja wotpowědne wukublanje. Hižo wokoło 1300 wopytowachu Budyske farske a klósterske šule tež serbscy chowancy. „Erst im beginnenden 18. Jahrhundert, als die wirtschaftlichen Verhältnisse anfangen, auch für den ärmeren Teil der städtischen Sorben günstiger zu werden, hören wir von Winkelschulen in den Bautzener Vorstädten, deren Besitzer Sorben waren.“¹⁴ Sakski šulski zakon z lěta 1835 dowoli w paragrafje 28, znajmjeńša nabožinu ludoweje šule w serbšćinje wuwučować a džěći serbske čitanje wučić.

Kedźbyhódna bě fakultatiwna wučba serbšćiny na Budyskich gymnazijach, kotrejež spočatki hač dosrjedź 18. lětstotka wróco sahaja. W zažnym 19. lětstotku zmóžni rektor Karl Gottfried Siebelis tež synam z mjenje zamóžitych serbskich swójbow wopyt Měšćanskeho gymnazija. K jeho šulerjam slušeštaj Handrij Lubjenski a Bjedrich Adolf Klin, kotrajž pozdžišo jako pastor resp. prawiznik a policajski direktor serbske duchowne žiwjenje rozsudnje podpěrowaštaj. Při založenju Krajnostawskeho wučerskeho seminara za saksku Hornju Łužicu lěta 1817 rěčachu, kaž Richard Reymann pisa, narodne a konfesionelne argumenty za Budyšin: „Hier werde, sagte man, sowohl in deutscher als auch wendischer Sprache protestantischer und katholischer Gottesdienst gehalten, wie denn auch hier ein Religionslehrer für die katholischen Seminaristen leichter zu gewinnen sei (...). Die Stadt liege ferner im Mittelpunkte des von Wenden am meisten bewohnten Distrikts der Oberlausitz, in deren Schulen tüchtige Lehrer besonders Not täten (...).“¹⁵ W času direktora Johanna Gottlieba Dreblera – 1831–1858 – wopytowaše wjace hač 100 Serbow tutón seminar, mjez nimi tak wuznamni pedagogojo kaž Korla Awgust Kocor, Jan Wjela-Radyserb, Jan Bartko abo Michał Rostok. Tež starše priwatne kubłanišća w regionje zapřijachu serbsku rěč do wučerskeho wukublanja. Džěl serbskich staršich pak pokazowaše za zachowanje maćeršćiny hižo tehdom mało zajima a doporučeše svojim džěćom k socialnemu postupej němčinu. Porno tomu běchu sej překupcy a rjemjeslnicy wobchada z wjesnym wobydlerstwom dla wuznama a wahi serbšćiny derje wědomi. Germanizowacej asimilaciji je so serbski lud přez dwaj lětstokaj uspěšnje spřećiwjał. Před přenjeje swětowej wójnu na př. wjedžeše anti-serbska šulska politika Budyskeje wobwodneje inspekcije k wichorojnym protestam w někotrych wokolnych wsach. „Serbscy starši wojowachu wo kóždy serbski spěw, wo kóždu hodžinu obligatoriskeje wučby w maćernej rěči a wo jeje sobunałożowanje w elementarnej a nabožinskej wučbje.“¹⁶

Hdyž přińdže w šěsćdzesatych lětach 19. lětstotka Skjarbošćanski wučer Kito Šwje-la, kotryž hižo tehdy tydzenik „Bramborski Serski Casnik“ redigowaše, k přenjemu razej do sakskeho Budyšina, bě wón wot towaršnostneje pozicije Hornich Serbow, jich sebjewědomeho wustupowanja a jich wjelestronskeho kulturneho žiwjenja překwapjeny. Krótko do toho, w oktobrje 1862, bě so – takrjec jako echo narodneho wotućenja

¹⁴ Martin Reuther: Die sorbische Bevölkerung in und um Bautzen und ihre Beziehungen zu Kirche und Schule bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts. W: Forschungen aus mitteldeutschen Archiven. Wud. Staatliche Archivverwaltung im Staatssekretariat für Innere Angelegenheiten. Berlin [1953], s. 418.

¹⁵ Richard Reymann: Geschichte der Stadt Bautzen. Bautzen 1902, s. 472.

¹⁶ Hartmut Zwahr w: Stawizny Serbow. Zwj. 2, op. cit., s. 242.

– w hosćencu „K złotej krónje“ na Kamjentnej hasy přenje serbskorěčne dźiwadłowe předstajenje wotměło. Nowiny mjenowachu premjeru jednoreje českeje komedije „krasnu wěc w rozwiću našeho narodneho žiwjenja“, scyła wobhladowachu jewiščo jako šulu serbskeje rěče.¹⁷ Lěta 1860 bě wučer a komponist Korla Awgust Fiedler tradiciju spěwanskich swjedženjow w měsće wobnowił a k tutomu zaměrej wosebity chór zestajil. Scyła rozekčě w druhej položcy 19. lětstotka „towarstwowanje“. W Serbskej Bjesadze zetkawachu so wot 1851 zdžělani Budyscy Serbja w swójbny m kruhu, zo bychu so kóždy tydzeń „přez serbski spěw a druge zabawy“ zawjeselili. W dwacetych lětach 20. lětstotka přewza aranžement serbskeje towaršliwosće w přiběracej měrje nowe towarstwo Nadźija. We woběmaj padomaj pytachu hižo za pućemi, kak móžachu so tež němscy wobydlerjo na hajenju serbskich naložkow wobdžělić.

Tajkele aktiwity so po založenju Němskeho reicha hdys a hdys počezowachu, tola potłóčić so hižo njedachu. Wosebje pruske nowiny budžachu w sydomydesatych a wosomydesatych lětach přećiwu Serbam podhlad panslawizma, potajkim zwjazka z Ruskej – mj. dr. tohodla, dokelž bě Smoler pola ruskich zemjanow wjackróć wo dary za Maćičny dom prosył a so 1867 samo na awdiency pola carja Aleksandra II. wobdžělił.¹⁸ Z opozicionelnym „młodoserbskim hibanjom“, nošenym po 1875 wot serbskich studentow w Lipsku a Praze, staješe słowjanska mjeńšina zjednocenej Němskej sylnu móc napřećo. Nic připadnje buštaj wodžacej Młodoserbaj, Jakub Bart-Ćišinski a Arnošt Muka, z Łužicy přesadzenaj a móžeštaj so hakle jako wuměnkarej – w dobje do a w času přenjeje swětoweje wójny – nawróčić. W fazy nacionalizma a šowinizma njezwosta za wosebite zajimy ani w sakskej Hornjej Łužicy wjele ruma.

Mjezywójnski čas

Pod wjednistwom překupca a zapósłanca Sakskeho krajneho sejma Arnošta Barta-Bržynčanskeho žadaše Serbski narodny wuběrk hižo kónc lěta 1918 prawo na spěchowanje serbskeje kultury a rěče. Při tym měřjachu so nadźije w přnim rjedže na šulstwo. W měrcu 1919 wozjewi zamołwity minister w Drježdžanach: „Die auf Förderung der wendischen Sprache in der Volksschule gerichteten Wünsche sollen im Einvernehmen mit den Schulgemeinden in weitgehender Weise Berücksichtigung finden. (...) Den wendischen Schülern an den übrigen höheren Schulen Bautzens wird Gelegenheit zur Ausbildung in der wendischen Sprache am Staatsgymnasium und an den Lehrerseminaren gegeben.“¹⁹ W sakskim přechodnym zakonju wo ludowym šulstwje bu 1919 planowite naložowanje serbsčiny zakótwjene. Džesać lět pozdžišo pak wobžarowaše Domowina, zo njeběchu so nadźije w cyłku spjelnili a mnozy wučerjo njeběchu sej dosahacu rěčnu kompetencu přiswojili.

Historiska stolica Hornjeje Łužicy skrući w dwacetych lětach swoje městno jako kulturny centrum Serbow. W dobje politiskeje liberalizacije wuchadžachu wottud nowe impulsy k zachowanju a wuwijanju Serbstwa. Kaž Maćica Serbska zasydli so tež w oktobrje 1912 we Wojerecach wutworjena a kónc 1920 oficielnje wožiwjena Domo-

¹⁷ Přir. Jurij Mlynk: 100 lět serbskeho dźiwadła. 1862–1962. Budyšin 1962, s. 11.

¹⁸ Heinrich Immisch: Der Panslawismus, unter den sächsischen Wenden mit russischem Gelde betrieben und zu den Wenden in Preußen hinübergetragen. Leipzig 1884, wos. s. 147–156.

¹⁹ Die Schulforderungen der Wenden. Eine Erklärung des Kultusministers Buck. W: Martin Kasper: Zeitzeichen 1918–1933. Quellen zur sorbischen Geschichte. Bautzen 1995, s. 121.

wina w Budyšinje. K tomu přińdžechu specifiske zjednoćenstwa, mjez nimi 1919 založeny Zwjazk lužisko-serbskeho studentstwa, kiž wudawaše do 1937 nowinsku přiłohu „Serbski Student“, kaž tež serbski ćěložwučowarski zwjazk Sokol, kotryž posrědkowaše předewšěm młodžinje na wsy narodne sebjewědomje.

1923 bu Koło serbskich spisowačelow pod předsydstwom Jakuba Lorenca-Zalěškeho w Budyšinje reaktiwěrowane. (1900 přeni raz zwołane združenje běše tehdom jenož krótko wobstało.) W juniju 1924 dachu sej awtorojo wustawki, kotrychž zaměry rěkachu: „... zjednočić wšěch serbskich spisowačelow k dobremu literariskemu džělu; studować literaturu a rozšěrjeć zajim za serbske pismowstwo mjez ludom.“²⁰

Pod nawodom Domowiny kćěješe we Weimarskim času serbske lajske džiwadło. W towarstwach skutkowaše něhdže 35 džiwadlowych skupin, kotrež prawidłownje abo skladnostnje wustupowachu. Wone so rozdźělachu přez cyłu Hornju Łužicu wot horow hač k holi. Lěta 1922 založenemu Zwjazkej serbskich spěwarskich towarstwow přišlušachu 14 chórow, kotrež skičachu zwjetša wysoki wumělski niwow. Koncerty zwjazka wotměwachu so husto w Budyšinje.

Wjetši džěl serbskorěčnych publikacijow zhotowješe Smolerjec knihičišćernja a kniharnja, jenička serbska institucija tajkeho razu. Marko Smoler ćišćeše a nakladowaše wjace hač džesać nowin a časopisow, k tomu hišće wjetšinu serbskeje rjaneje literatury. Po přiładze 1875 nastateje firmy bě katolske Towarstwo ss. Cyrila a Metoda 1912 Budysku Donnerhakec knihičišćernju přewzało, zo by tam swój tydzenik, protyku a dalše nabožne pismowstwo wudało. Po dlěšich prócowanjach wo dowolnosć móžachu „Serbske Nowiny“ wot 1. januara 1920 jako dženík wuchadžeć, kotryž sčasami 3 000 abonentow docpě. Redakcija, w kotrejž džělachu znaći publicisća, njebě na žanu konfesijsku abo stronu wjazana; wona registrowaše iniciatiwy serbskeho ludu spuščomnje hač do 1937.

Politiske prócowanja Serbow, za kotrymiž wšak chowachu so wšelake zajimowe skupiny (mjez nimi přeco „saksoswěrnj Serbja“), wuwolachu po přenjeje swětowej wójnje w Budyšinje napjatosće. Přez Serbski narodny wuběrk formulowana ideja serbskeho swobodneho stata – pódla sakskeho – pohnu měščansku radu pod wyšim měščanostu Niednerom 16. januara 1919 k rezoluciji w „Bautzener Tageblatt“. Ze „sapatym rozhněwanjom“ wotpokaza so pospyt džěla Serbow, „sich selbständig zu machen und dem Deutschtum (...) in den Rücken zu fallen“. Rozumnym krajanam pak poskići so „bratrowska ruka“ za republikanski přichod.²¹ K podobnym protestam wjedžeše bórže na to namjet, cyłu Łužicu, kotraž džě do lěta 1635 k českej krónje slušese, nowo nastawacej Čěskosłowakskej přiřadować. Pod scěwkami wonych rozstajenjow měješe němsko-serbski poměr hišće lětdžesatki ćerpjeć.

Njeposrědnja reakcija němskeho stata, kotryž boješe so trajneho wojowanja wo njewotwisnosć, wobsteješe w zarjadowanju tak mjenowaneje „Wendenabteilung“. Wona so w januarje 1920 při Budyskim wokrjesnym hejtmansktwe wutwori a bě – 1932 hamtskemu hejtmansktwu přiřadowana – hač do kónca druheje swětoweje wójny z centralnym zarjadom za dohladowanje serbskich politiskich a kulturnych předewzačow w Sakskej a Pruskej. Wot zjawnosće w dalokej měrje njewobkedžbowana, koordino- waše wona regionalnu politiku napřečo Serbam předewšěm we Weimarskej dobje. 1935

²⁰ Přir. Koło serbskich spisowačelow. Wustawki, dobroprajene na posedženju 11. junija 1924. W: Łužica 40 (1925) 1, s. 6.

²¹ Martin Kasper: Zeitzeichen, op. cit., s. 83 sc.

wurosće jej ze zwjazkom Bund Deutscher Osten konkurencna institucija we wobłuku „Volkstumspolitik“.²²

Na spočatku třicetich lět zabrachu „Serbske Nowiny“, ale tež „Katolski Posol“ wjackróc stejišća přećiwo narodnym socialistam (mj. dr. w času wopyta Hitlera w lěcu 1930). Kónc apryla 1933 scěhowaše přenja rewanša: Serbski dženik so na wosom dnjow zakaza, šefredaktor so wotsadzi, džěl sobudželačerjow so zaja. W Budyskej chłostarni Koporniku so w samsnym času tež Serbja zapokazachu, mjez nimi pozdžiši předsyda Domowiny Kurt Krjeńc z Malešec.

Lěta 1937 zapowě Zwjazk Łužiskich Serbow „Gleichschaltung“: Jeho předsyda Pawoł Nedo wotpokaza, zo so třěšna organizacija narodnych towarstwow w nowych wustawkach jako „Bund wendisch-sprechender Deutscher“ deklarowaše, kaž žadaše sej to Ministerstwo nutřkowneho Němskeje. Na to zakaza Budyski hamtski hejtman jako nawoda „Wendenabteilung“ 18. měrca kóždežkuli politiske a kulturne aktiwity Serbow. Wučba serbsčiny so praktisce zastaji, šulske biblioteki so rozwjazachu. Kónc awgusta wuńdžechu k poslednjemu razej „Serbske Nowiny“ a wjetšina druhich serbskich periodikow; Smolerjowe nakładnistwo so zawrě. Wobstatki Serbskeho domu so zapječato-wachu a pozdžišo scázachu. Njepodwólno wučerjo a fararjo woběju konfesijow so ze serbskeje Łužicy přesadźichu. Samo němske słowa kaž „Wenden“ abo „wendisch“ njemějachu so oficielnje wjace wužiwać, spominanje na słowjanskich prawobydlerjow dyrbeše so wumazać. Při statnym ludličanju 1939 zwěrichu sej jenož hišće někotre sta Saksow (přewažnje w katolskich kónčinach) so k serbskemu pochadej wuznać. Zda-waše so, kaž by žiwjenska móc serbskeho ludu wuhasnyła.

Serbske žiwjenje w Budyšinje w druhej poloency 20. lětstotka

Po wostrózbjacych nazhonjenjach w „Tysacletnym reichu“ začuwaše wjetšina Serbow jeho rozbiće jako wuswobodjenje. Serbska rěč bě w swójbach a zdžěla w cyrkwjach přetrała. Słowjanscy wojacy, předewšěm Rusojo, Polacy a Ukrainjenjo, běchu we Łužicy wójnu skónčili. Sowjetska wojska administracija podpěrowaše znowa wotučace narodne hibanje Serbow, kotraž najprjedy do dweju skupin rozpadny.

10. meje 1945 w Chróscicach wobnowjena Domowina, kotraž ličeše – při stupacej tendency – we wokrjesu Budyšin něhdze 8 000 člonow, kooperowaše ze Serbskim narodnym wuběrkom, kiž bě so runočasnje w Praze založil. „Anfangs glaubten die Vorstände von Nationalausschuss und Domowina, das sorbische Ethnikum am besten durch den Anschluss der Lausitz an die Tschechoslowakei als einheitlichen Verwaltungsbezirk erhalten zu können. Minimales Ziel war die Schaffung einer Kulturautonomie in Deutschland, insbesondere die autonome Verwaltung sorbischer kultureller Angelegenheiten.“²³ Domowina so skónčnje přesadzi a stupi hišće před nastaćom NDR na stronu wuchodoněmskich komunistow. Tutón rozsud njebě připadny: Na namjet SED schwali-chu strony tehdomnišeho „demokratiskeho bloka“ w Sakskej sejmje 23. měrca 1948

²² Přir. Frido Mětsk: Bestandsverzeichnis des Sorbischen Kulturarchivs in Bautzen. Teil III: Das Depositum Wendenabteilung. Bautzen 1967 (= Schriftenreihe des Instituts für sorbische Volksforschung in Bautzen. Zwj. 35), s. 11–20.

²³ Peter Schurmann: Die sorbische Bewegung 1945–1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung. Bautzen 1998 (= Schriften des Sorbischen Instituts / Spisy Serbskeho instituta, zwj. 18), s. 224.

„Zakoń k zachowanju prawow serbskeje ludnosće“, kotryž spožči słowjanskej mješinje faktisce awtonomiju w kublanju, kulturje, wědomosći a zdžela w zarjadnistwje. Tak doby serbski etnikum na prestižu.

Wjednistwo Domowiny, kotrež mjez 1945 a 1956 w różkowym domje na Budyskej Sukelnskej 27 rezidowaše, prócowaše so nětko wo rozrisanje serbskeho prašenja w zwjazkarstwje z „němskimi džělawaymi“. Sakska bě přeni serbski zakoń w zhromadnych stawiznach wobzamknyła, NDR zapisa do swojeje wustawy artikl za škit a spěchowanje, kotryž so wusko wo Weimarsku wustawu z lěta 1919 zepěraše. W Budyskim wokrjesu, kiž ležeše skoro cyły w narodnje měšanym teritoriju, bu kónc meje 1945 přeni króć Serb z krajnym radu: jurist dr. Jan Cyž ze Žuric. Domowina zarjadowa w juniju 1947 na Hornčerskej dróze čišćernju a nakładnistwo, bórže na to wuchadžeše tam nowina „Nowa doba“ kaž tež – hišće w skromnym wobjimje – rjana literatura. Do 1956 při Póstowym naměsće wotewrjeneho noweho Serbskeho domu začahnychu nimo Domowiny wšelake centralne zarjadnišća a „Serbska kofejownja“. Do 1973, hdyž přija wona definiciju „socialistiskeje narodnje organizacije Serbow w NDR“, zarjadowaše Domowina přewažnje swoje zwjazkowe kongresy na žurli hotela „Město Budyšin“. (1977 přeńdžechu do wjetšeje a moderniškeje Měšćanskeje hale w Choćebuzu.)

Rozsudnu rólu při zažnym přesadženju narodnostnje politiki hraješe w meji 1948 pod nawodom Pawoła Neda w Budyšinje wutworjeny Serbski zarjad kultury a ludoweho kublanja při Sakskim ministerstwje za ludowe kublanje, skrótka Serbski zarjad mjenowany. Wot 1961 tworjachu tři NDRske ministerstwa swójske wotrjady resp. sektory za „serbske prašenja“: Ministerstwo nutřkowneho, Ministerstwo za kulturu (wobě w Budyšinje) a Ministerstwo za ludowe kublanje (w Berlinje). Wulkej Zjězdaj Serbow znazorništej 1950 a 1956 w Budyšinje šěroke kulturne tradicije mješinju. Přenje z tuteju zarjadowanjow naby přez wopyt statneho prezidenta Wilhelma Piecka wosebitu wahu. Z Gubina pochodzacy politikar zakónči swoju narěč ze serbskim wuwolajnom „Njech je žiwy serbski lud!“²⁴ Na polu šulstwa wobsedžeše Budyšin po druhej swětowej wójnje serbsku zakładnu a srjedźnu resp. polytechnisku kaž tež rozšěrjenu wyšu šulu (wot 1992 gymnazij). Hač do kónca NDR eksistowachu wučerski wustaw, džělarnja Akademije pedagogiskich wědomosćow a (w Minakale) hornjoserbska rěčna šula za dorosćenych. Tak bě tež konsekwentne, zo wotměwachu so mjez 1966 a 1989 tu sydrom centralnych Festiwalow serbskeje kultury. Popularne podawki z někotrymi tysacami sobuskutkowacych, kotrež so přeco na jedyn kónc tydženja w meji abo juniju koncentrowachu, služachu zjawnemu předstajenju serbskeje rěče, kultury a tradicijow w srjedźišću dwurěčneje Hornjeje Łužicy. Poněčim pak so jednotliwe zarjadowanja plakatiwnje z politisko-ideologiskimi cilemi zwjazowachu, čehoždla so festiwale po přewróće ze serbskeje strony zastajichu. Wobydlerjo Budyšina zhubichu z tym swjatočny wjeršk w praktiskim nazhonjenju němsko-serbskeje zhromadnosće.

Za wuwice serbskeje načasneje kultury sobu postajowace běchu do 1989 wosebite koła wumělskich zwjazkow: spisowacelow, hudźbnikow, tworjacych wumělcow a filmowcow. Wot 1990 je tworjaca inteligencja w Zwjazku serbskich wumělcow zjednocena, do kotrehož su tež dziwadźelnicy zastupili. Kaž 1990 wožiwjene wědomostne towarstwo Maćica Serbska, Serbske šulske towarstwo, Zwjazk serbskich spěwarskich towarstwow, katolske Towarstwo Cyrila a Metoda abo Serbske ewangelske towarstwo wola centralne serbske organizacije, kiž přislušeja třěšnemu zwjazkej Domowinje,

²⁴ Přir. Stawizny Serbow. Zwj. 4: Wot 1945 hač do přitomnosće. Budyšin 1979, s. 101.

swoje sydło zwjetša w Budyšinje. Wot spočatka 2001 přewodža a spěchuje Rěčny centrum „Witaj“ dwurěčne kublanje w pěstowarnjach a šulach wobeju Łužicow.

Ke konkretnym wuskotkam serbskeho zakonja z lěta 1948 bě slušało založenje wjacorych samostatnych institucijow. Wone postajeja wot połstatych lět wobraz Budyšina jako serbske město, kotrež so wosebje w słowjanskim wukraju tak widži. Jako přenje wuznamne kulturne zarjadnišćo nasto w oktobrje 1948 Serbske ludowe dźiwadlo. Pućowanske jewišćo wuńdže z lajskeho hibanja a bu 1963 z Budyskim Měščanskim dźiwadłom k Němsko-Serbskemu ludowemu dźiwadłu zjednočene. Wot toho časa přihotuje wono lětnje něhdže pjeć do sydom serbskich dźiwadłowych inscenacijow, mjez nimi jedna činohra za delnjoserbskich přihladowarjow, jedna za džěci kaž tež serbsko-rěčne klankodźiwadlo. Spočatk lěta 1952 zrodzi so Statny ansambl za serbsku ludowu kulturu. Pod mjenom Serbski ludowy ansambl wotkrywa wón do džensnišeho profesionelnje serbsku hudźbnu folkloru a pokazuje swoje rozdźělne programy z chórom, baletom a orchestrom we Łužicy a daloko zwonka njeje kaž tež we wukraju. Hižo 1. meje 1951 bě Institut za serbski ludospyt swoje džěło zahajił. Wón nastupi namrěwstwo Maćicy Serbskeje, kotraž bě so 1949 rozwjazała. Slědźerski institut, kiž so 1952 Němskej akademiji wědomosćow w Berlinje přirjadowa (hač do kónca 1991), přepytuje rěč, stawizny a kulturu serbskeho ludu w zańdženosci a přitomnosći. Jemu přizamknjenej buštej Serbska centralna biblioteka z – aktualnje – ca. 80 000 zwjazkami (knihi a časopisy) a Serbski kulturny archiw z něhdže 300 metrami aktow. Wot lěta 1992 wjedže Serbski institut wědomostnu džělawosć w narodnym a mjezynarodnym kontekście dale. Po tym zo bě hižo 1948 w Budyšinje serbska kniharnja džělać započala, založi so w juliju 1958 Ludowe nakładnistwo Domowina ze zaměrom publikowanja serbskeje literatury a literatury wo Serbach (inkluziwnje wučbnicow). K jeho nadawkam liči tež wudawanje nowin a časopisow. W lěće 1971 přepołoži so skónčnje Muzej za serbske stawizny a kulturu – džensniši Serbski muzej – z Wojerec do Budyšina, hdžež so w pódlanskim twarjenju Hrodu trajnje zaměstni. Dźiwajo na jich mały wliw w statnych a politiskich zarjadach su so Serbja přeco sylnje ze swojimi kulturnymi a wědomostnymi zarjadnišćemi identifikowali.

W nazymje 1989 nasto w Budyšinje spontanje Serbska narodna zhromadźizna, kotraž chcyše zjawne žiwjenje na demokratiske zakłady stajić a reformy w regionje pospěšić. We wuslědku tutech prócowanjow da sej Domowina nowy statut a sta so zaso z třěšnym zwjazkom serbskich towarstwow. W zjednočenskim zrěčenju mjez Zwjazkowej republiku Němskej a Němskej demokratiskej republiku zawěsćichu Serbam 1990 w protokolnej noticy škit identity a swobodne wuwice rěče a kultury.²⁵ Wosebite prawa za awtochtonu słowjansku mjeńšinu drje njejsu so do němskeho zakładneho zakonja, ale za to do wustawow Sakskeje a Braniborskeje zapisali. Přez Zwjazk a wobaj krajeje w oktobrje 1991 wutworjena Załožba za serbski lud njese finacielnje wšitke serbske institucije, kotrež so w přěnych 15 lětach po zakónčenju wójny založichu; nimo toho spěchuje wona wšelakore projekty druhich nošerjow. 31. měrca 1999 podpisa so w Budyšinje nowy serbski zakon za Saksku, kotryž wopisuje eksaktnje sydlenki rum Serbow a žada powołanje Rady za serbske naležnosće při Krajnym sejmje. Z tym ma kóždy stačan principielnje móžnosć, serbsku resp. serbsko-němsku identitu nabyć a wobchować. Wuznaće k serbskemu ludej je swobodne.

²⁵ Přir. Thomas Pastor: Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland. Bautzen 1997 (= Schriften des Sorbischen Instituts / Spisy Serbskeho instituta, zwj. 14), s. 82 sc.

Na proze k třecemu lěttysacej wučini podžěl aktiwnych Serbow w Budyšinje někak 5 %, to su ca. 2 000 wot 43 000 wobydlerjow. Po jich přislušnosći pochadza wjele wjac domoródných ze serbskich swójbow, štož móže so husto – ale nic přeco – na mjenach zwěsćić. Budyska měšćanska rada je tutón fakt w předpolu historiskeho jubileja znova připóznała a w měrcu 1998 wustawki k spěchowanjow serbskeje rěče a kultury schwaliła. Wone pozbudžeja k nawuknjenju a nałożowanju serbsčiny a k wobkedźbowanjow serbskeje kultury we wšědnym žiwjenju. Po 1945 zawjedzene dwurěčne tafle za zjawne institucije, dróhi a naměsta móžachu so zdžeržeć. Wosebje powołany džěłowy kruh, kotremuž měšćanscy radźičeljo a wěcywustojni serbscy měšćenjo přisłušeja, dohladuje přesadzenje wukaza a podawa rozprawy wo tym.

Na Serbow, kotřiž su we wokolinje Budyšina žiwi, je město stajnje swoju hospodarsku, politisku a kulturnu přičahliwosć wukonjało. Je so tuž w serbsčinje z wašnjom stało, mjeno 1000-lětneho sydlišća nad Sprjewju z družinowym zapřijećom jako tajkim runostajić. Mentalna zwjazanosć zwuraznja so z tym, zo praja ludžo w cyłym Budyskim kraju prosće „město“, hdyž staru stolicu Hornjeje Łužicy měnja.